

I, 196; II, 143, 144; V, 133; VI, 207; İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, II, 683; Nâsır-ı Hüseyin, *Sefernâme* (trc. Yahyâ el-Hasşâb), Beyrut 1983, s. 110-111; İbn Cübeyr, *er-Rihle*, Beyrut, ts. (Dârü's-Şarki'l-Arabî), s. 144-148; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, II, 226, 489; XII, 107; İbnü'n-Neccâr el-Bağdâdî, *ed-Dürretü's-semine fi târihi'l-Medîne* (nşr. M. Zey-nühüm M. Azeb), Kahire 1416/1995, s. 146 vd., 175-177; Nevevî, *Şerhu Müslim*, IX, 163-164; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, II, 448, 605; III, 275; İbn Battûta, *er-Rihle* (nşr. Ali el-Muntasır el-Ket-tânî), Beyrut 1405/1985, I, 133-140; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, III, 213-214, 218; VIII, 45-46; IX, 80; XII, 102, 201; XIII, 251; Zerkeşî, *İ'lâmü's-sâcid bi-ahkâmî'l-mesâcid* (nşr. Eymen Sâlih Şa'bân), Beyrut 1416/1995, s. 153-156, 170-171, 179-180, 185-186; Firûzâbâdî, *el-Megânimü'l-mû-tâbe fi me'âlimi Tâbe* (nşr. Hamed el-Câsir), Riyad 1389/1969, s. 57; İbn Hacer, *el-İşâbe*, II, 32; İbnü'z-Ziyâ el-Mekki, *Târîhu Mekketi'l-müşer-refe ve'l-Mescidi'l-Harâm ve'l-Medineti's-şerife ve'l-kaabri's-şerif* (nşr. Alâ İbrâhim el-Ezherî – Eymen Nasr el-Ezherî), Beyrut 1418/1997, s. 274-275; *Tecrid Tercemesi*, I, 375, 393; III, 74; Se-hâvî, *et-Tuhfetü'l-laîfe fi târihi'l-Medineti's-şerife*, Medine 1979, I, 45, 60; II, 267; Semhûdî, *Vefâ'ü'l-vefâ bi-ahbâri dâri'l-Muştâfâ* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Beyrut 1374/1955, I, 88, 94, 322, 333-336, 338, 340, 341; II, 399-403, 497-510, 526, 531, 540, 686-687; III, 678; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, IX, 614-640; *Mir'â-tü'l-Haremeyn*, II, 16-17, 48-49, 68-69, 388 vd., 416 vd., 494 vd., ayrıca bk. tür.yer.; *Hicaz Vilâ-yeti Salnâmesi* (1309), s. 306; M. Lebîb el-Betenûnî, *er-Rihletü'l-Hicâziyye*, Kahire, ts. (Mek-tebetü's-sekâfeti'd-dîniyye), s. 327; İbrâhim Rif-at Paşa, *Mir'âtü'l-Haremeyn*, Kahire, ts., I, 448-480; K. A. C. Creswell, *A Short Account of Early Muslim Architecture*, Mitcham 1958, s. 43-44; Selâhaddin el-Müneccid, *Dirâsât fi târi-hi'l-hatîl'Arabî münzû bidâyetih ilâ nihâyeti'l-âşri'l-Ümevî*, Beyrut 1972, s. 46, 82; Doğan Kuban, *Muslim Religious Architecture*, Leiden 1974, s. 2 vd.; Şevket Rado, *Türk Hattatları*, İstan-bul, ts. (Yayın Matbaacılık), s. 218; Sâlih Lem'î Mustafa, *el-Medinetü'l-münevvere tetav-vürühe'l-umrânî ve türâsühe'l-mî'mârî*, Beyrut 1981, tür.yer.; Suâd Mâhir, *Mesâcid fi's-sire-ti'n-nebeviyye*, Mısır 1987, s. 63-113; M. Hezzâ'eş-Şehrî, *el-Mescidü'n-nebevî fi'l-âşri'l-Ösmâ-nî* (doktora tezi, 1407/1987), Câmîatü Ümmi'l-kurâ külliyyetü's-şerîa ve'd-dirâsâti'l-İslâmiyye, s. 91, 101, ayrıca bk. tür.yer.; a.mlf., *İmâ-retü'l-Mescidi'n-nebevî münzû inşâihî hattâ nihâyeti'l-âşri'l-Memlûki*, Kahire 2001, tür.yer.; Oleg Grabar, *İslam Sanatının Oluşumu* (trc. Nu-ran Yavuz), İstanbul 1988, s. 93, 107, 109-110, 116-119, 133; M. Seyyid el-Vekîl, *el-Mescidü'n-nebevî 'abre't-târih*, Cidde 1409/1988; Abdül-hay el-Kettânî, *et-Terâtibü'l-idâriyye* (Özel), I, 148-151, 161-162; II, 29-31; Nâcî M. Hasan Abd-ülkâdir el-Ensârî, *İmâre ve tevsi'atü'l-Mescidi'n-nebeviyyi's-şerif 'abre't-târih*, Medine 1416/1996; Yûsuf Ragdâ el-Âmilî, *Me'âlimü Mekke ve'l-Medine beyne'l-mâzi ve'l-hâzir*, Beyrut 1418/1997, s. 277 vd., 328, 329, 338; M. İlyas Abdülganî, *Târîhu'l-Mescidi'n-nebeviyyi's-şerif*, Medine 1418/1997, s. 46, 152-154; a.mlf., *el-Mesâcidü'l-eşerîyye fi'l-Medineti'l-münevvere*, Medine 2003, s. 16 vd.; M. Mâcid Abbas Hulûsî, *İmâretü'l-mesâcid*, Kahire 1998, s. 66, 69-70, 71 vd.; Ahmed Receb M. Ali, *el-Mescidü'n-nebevî bi'l-Medineti'l-münevvere ve*

rûsûmühû fi'l-fenni'l-İslâmî, Kahire 1999, s. 19 vd., 72 vd.; Abdülatîf b. Abdullah b. Dehiş, *İmâretü'l-Mescidi'l-Harâm ve'l-Mescidi'n-ne-bevî fi 'ahdi's-Su'ûdî*, Riyad 1419/1999, tür.yer.; Hâlid Muhammed Hâmid, *Me'âlimü'l-Mescidi'n-nebeviyyi's-şerif*, Kahire 1423/2003, s. 9 vd., 19, 22 vd., 54 vd., 68 vd., 78, 82, 100 vd., 127 vd.; Mustafa S. Küçükaşçı, *Cahiliye'den Emeviler'in Sonuna Kadar Haremeyn*, İstan-bul 2003, s. 65, 217-236; İbrahim Ateş, "Mescid-i Nebevî'nin Yapıldığı Günden Bu Ya-na Geçirdiği Genişletme Girişimleri", *VD*, XXIV (1994), s. 5-50; Uğur Derman, "Abdullah Zühdi Efendi", *DİA*, I, 147.

NEBİ BOZKURT
MUSTAFA SABRİ KÜÇÜKAŞCI

MESCİD-İ NEMİRE

(مسجد نمره)

Arafat'ta
vakfe öncesi
öğle ve ikinci namazlarının
cemedilerek kılındığı
büyük mescid.

Nemire, Arafat'ın batı tarafında küçük bir dağın adıdır. Vedâ haccı sırasında Hz. Peygamber için burada kıldan bir çadır kurulmuştu. Yine burada Harem sınırının bittiği yerde Urene vadisinde düz bir alanda Resûl-i Ekrem Vedâ hutbesini okumuş ve öğle ile ikinci namazını cem'i takdimle kılarak vakfe mahalline geçmişti (Müs-lim, "Hac", 147). Resûlullah'ın namaz kı-lıp hutbe okuduğu bu mekânda sonradan bir mescid yapılmıştır. Mescid kaynaklar-da daha çok Mescid-i Arafat ve Mescid-i

İbrâhim olarak geçer. Buraya vadinin adı-na izâfetle Mescid-i Urene, Arafat'a izâ-fetle Arafat Musallâsı da denilmiştir. An-cak Hz. Peygamber'in çadırının kuruldu-ğu tepeciğe nisbetle Mescid-i Nemire di-ye meşhur olmuştur. Mescidin Arafat da-hilinde bulunduğu ve kible duvarının tam Urene vadisine sınır olduğuna dair bazı âlimlerin görüşünü aktaran İbn Ab-dülber (*et-Temhîd*, XXIV, 419), mescid mahallinin Urene vadisine dahil olduğuna ve burada vakfe yapılamayacağını be-lirtir (*a.g.e.*, XIII, 158). Bugünkü mescid-in ise yalnız batı ve kuzeyindeki bir böl-ümü Arafat sınırı dışında kalmaktadır.

Resûl-i Ekrem'in insanlara hitap et-mesi için Urene'de küçük taşlardan bir minber yapılmıştı. Sel suları zamanla bu minberi yıkınca Abdullah b. Zübeyr, Mek-ke hâkimiyeti sırasında buraya hurma kütüğünden yeni bir minber koydurdu. Burası, vakfe için gelen müslümanların öğle ve ikinci namazlarını cemederek kı-lmak üzere toplandıkları, etrafı duvarsız ve üstü açık düz bir alan iken Emeviler döneminde etrafı duvarla çevrildi. Mes-cidin ölçüleriyle ilgili olarak III. (IX.) yüzyı-lın ortalarında vefat eden Ezrakî ile (*Ah-bârü Mekke*, I, 412-413) ondan çeyrek asır sonra vefat eden Fâkihî'nin (*Ah-bârü Mek-ke*, V, 5) verdiği rakamlar arasında bazı farklılıklar bulunmaktadır. Fâkihî'nin ver-diği 313 × 340 zirâ şeklindeki ebat (yak-laşık 150 × 163 m.), XX. yüzyılın başında hac emirliği yapan İbrâhim Rifat Paşa'nın

Mescid-i Nemire – Arafat / Mekke

90 x 80 m. olarak verdiği ebattan çok daha geniştir. Önceleri mescidin etrafı üzerinde burçlar bulunan duvarlarla çevriliydi. Mescidin mihrabının önüne arkadaki cemaatin imamı görebilmesi için 1 m. kadar yükseklikte bir seki yapılmıştı; imam onun üzerinde durarak namaz kıldırırdı.

Mescid, Zengiler Devleti vezirlerinden Cemâleddin el-İsfahânî (ö. 559/1164) tarafından genişletildi. 843'te (1439) Memlük Sultanı el-Melikü'z-Zâhir Çakmak'ın emriyle harap olan yerleri onarıldı. IX. (XV.) yüzyıla kadar bu şekilde gelen mescidin 884'te (1479) Sultan Kayıtbay tarafından kible duvarına paralel iki revak yapıldı. Osmanlı döneminde Yavuz Sultan Selim, Kanûnî Sultan Süleyman ve I. Ahmed zamanında Haremeyn'de gerçekleştirilen imarlar sırasında burada da gerekli çalışmalar yapıldı. Mescid 1072'de (1661-62) IV. Mehmed tarafından onarılarak yenilendi. Evliya Çelebi, 1672'de hac seyahati sırasında gördüğü mescidin Arafat sahrasının güneyinde dört köşe, kale gibi bir cami olduğunu ve etrafının 608 adım tuttuğunu söyler. Onun anlattığına göre mescidin kibleye bakan üç kapısı olup minaresi yoktur. Mihrap tarafında on dört kubbe yer alır. İçi saat kumu gibi ince kumla döşeli olup halı ve avizesi mevcut değildir. Mihrapla minber arasında mermer bir kitâbe üzerinde Sultan Ahmed'in emriyle 1020'de (1611) tamir edildiği yazılıdır (*Seyahatnâme*, IX, 699-700).

İbrâhim Rifat Paşa'nın verdiği bilgilere göre mescidin etrafı revaklarla çevrilidir. Bundan Kayıtbay'dan sonra mescidin ön dışında kalan diğer duvarlarına da birer sıra revak yapıldığı anlaşılmaktadır. Mescidin 3 m. yükseklikte, 1,5 m. eninde, 1 m. kadar derinliğe sahip nişi olan bir mihrabı, on basamaklı 2,5 m. yükseklikte bir

minberi vardır. Buranın suyu hac zamanı Aynizübe'den temin edilmektedir.

Suûdî hükümeti Haremeyn'deki diğer mescidler gibi Mescid-i Nemire'yi de yıkarak iki defa yenilemiştir. İlk mescidin batıdan doğuya uzunluğu 150, genişliği 120 m. iken (18.000 m²) daha sonra artan hac sayısı göz önüne alınıp 340 x 240 m. olarak genişletilmiştir. Son şeklinde iki ana yapıdan oluşan mescidin mihrabının bulunduğu ön duvar kademeli olarak genişler. Mihrabın olduğu ön kademelinin iki yanında birer minare yer alır. Ön tarafta ikinci kademe üzerinde ortadaki diğerlerine göre biraz daha büyük üç dik kubbe bir simetri oluşturur. Kubbe kasnaklarında sekiz pencere yer almaktadır. Genelde geniş düz bir alan oluşturan mescid tavanına ön bölmede dikdörtgen şeklinde basık ehlam çatılı, etrafı pencerelerle çevrili yirmi havalandırma yerleştirilmiştir. Mescidin 120 m. enindeki arka bölümü ise çift kat olarak planlanmış olup böylece mescide 28.800 m²'lik bir alan kazandırılmıştı. Bu sebeple ön bölüme göre daha yüksektir. Buranın genelde düz olan tavanı üzerine basık sekizgen piramit çatılı üç büyük havalandırma yerleştirilmiştir. Mescidin önde iki, ön bölümün arka köşelerinde birer ve arka bölümde mescidin ana girişinin iki tarafında birer olmak üzere 60 m. yükseklikte toplam altı zarif minaresi vardır. Minareler aynı tipte olup ikişer şerefelidir. Mescid ışığını yanalarda ve üstte bulunan çok sayıda pencereden almaktadır. Ana giriş dışında ön bölümün iki tarafında ikişerden dört büyük, 60 küçük olmak üzere toplam 64 kapı bulunmaktadır. Yaklaşık 300.000 kişinin aynı anda namaz kılabilceği Mescid-i Nemire'nin yanlarına çok sayıda tuvalet ve abdest alma yeri yapılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Müslim, "Hac", 147; Ezrakî, *Ahbaru Mekke* (Wüstenfeld), I, 412-413; Fâkihî, *Ahbaru Mekke* (nşr. Abdülmelik b. Abdullah b. Dehîş), Mekke 1407/1987, V, 5; İbn Abdülber, *et-Temhid* (nşr. Muhammed el-Fellâh – Saîd Ahmed A'râb), Tivân 1406-11/1985-91, XIII, 158; XXIV, 419; Fâsî, *Şifâ'ül-garâm* (nşr. Ömer Abdüsselâm Tedmürî), Beyrut 1405/1985, I, 486 vd.; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, IX, 699-700; İbrâhim Rifat Paşa, *Mir'âtü'l-Haremeyn*, Kahire 1344/1925, I, 336; III, İv. 43; Abdullah el-Bessâm, *Kitâbü'l-Hüdüdü'l-meşâ'iri'l-mukaddese*, Mekke 1987, s. 1583; Yûsuf Ragdâ el-Âmilî, *Me'âlimü Mekke ve'l-Medîne beyne'l-mâzi ve'l-hâzir*, Beyrut 1418/1997, s. 226, 227; M. İlyâs Abdülganî, *Târîhu'l-Mekketel-mükerrreme*, Medine 2001, s. 117-118; Abdullah Boks, "Arafat", *DİA*, III, 262.

DURŞUN ALİ ŞEKER

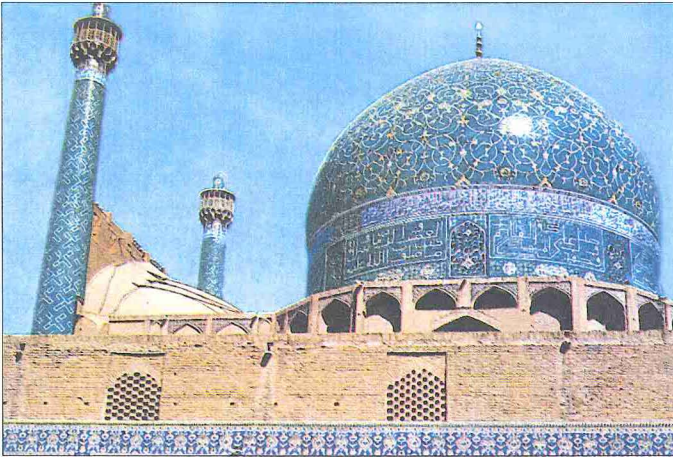
MESCID-i ŞÂH

(مسجد شاه)

İran'ın İsfahan şehrinde
XVII. yüzyıla ait camii.

Safevî devri mimari eserlerinin ve İran camilerinin en güzellerinden biridir. Mescid-i İmâm, Mescid-i Sultânî-i Cedîd ve Câmî-i Abbâsî isimleriyle de tanınır. Caminin bânisi Şah I. Abbas Safevî'nin İsfahan'ı yeniden imar etme faaliyeti çerçevesinde, 1021'de (1612) tamamlanan Meydân-ı Şâh'ın güneyinde bulunan Mescid-i Şâh'ın yapımına aynı yıl başlanmış, Şah Safî döneminde 1040'lı (1630-31) yıllarda tamamlanmıştır. Fakat diğer kitâbelerden de anlaşıldığı üzere daha sonraki tarihlerde de bina içinde imar faaliyetleri olmuş ve özellikle mimari tezyinatın teşekkülünde ve ana binanın ek kısımlarında çalışmalar yapılmıştır. Binanın muhtelif kısımlarında yer alan kitâbelerde değişik usta ve mimar isimleriyle birlikte hükümdar emirnamelerine rastlanmaktadır. Eserin yapımına Şah I. Abbas Safevî'nin emriyle Mimar Üstâd Ebü'l-Kâsım'ın idaresi altında başlandığı bilinmektedir. Binanın meydana bakan büyük kapısı üzerinde yer alan kitâbelerde yapının Muhib Ali Bîkellâh denetiminde inşa edildiği, mimarının ise Ali Ekber İsfahânî olduğu belirtilmektedir.

Dört eyvanlı plana sahip olan eser bu tipin en gelişmiş örneği olarak kabul edilmektedir. Selçuklular devrinden başlayarak İran'daki mimarinin esasını teşkil eden bu merkezî avlu etrafında teşkilâtlandırılmış dört eyvan ve bunlara bağlı ikinci derecede önemli haiz mimari bölümlerden meydana gelen plan tipi, İran dışında Hint-İslâm ve Orta Asya mimari anlayışlarına da tesir ederek önemli bir

Mescid-i Şâh – Isfahan